

ORFOGRAFIK SAVODXONLIGI BO'SH BO'LGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INNOVATSION YONDASHUV

Isaqova Bibimashrab Shokirjon qizi

Toshkent Gumanitar Fanlar Universiteti

70111401 – O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya:

Bir sinfda o'qiydigan barcha o'quvchilarning orfografik savodxonligi bir xil bo'lmaydi, albatta. Ba'zi o'quvchilar u yoki bu qoidani tez o'zlashtira olsa, ba'zilari bo'sh o'zlashtiradi.

Darslardan so'ng bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar olib borish, iqtidorli o'quvchilarni jamlab to'garaklar tashkil qilish, ular bilan muntazam shug'ullanish lozim. Darslari jarayonida ustoz-shogirt kabi faol va nafaol o'quvchilarga do'stona bog'lanishga harakat qilish, bunda o'zaro jamoa bilan ishlash va ana shu jarayonda faol o'quvchilarni saralab olib ularni turli xil tanlovlarga jalb qilish maqsadga muvofiqdir. Iqtidorli o'quvchilarga biriktirilgan o'quvchilarning orfografik hatolari to'htovsiz qo'shimcha mashg'ulotlar natijasida bartaraf bo'ladi.

Kalit so'zlar: Imlo, savodxonlik, orfografiya, sheva, bo'g'in, matn, usul, metod, mashq

Yozuv har bir xalqning ma'naviy boyligi, yuksak madaniyatga erishganligining o'ziga xos ko'rinishi sanaladi. So'zlarning yozilishdagi qa'tiylik millatni hamjixatlikka va ma'naviy jipslikka yetaklaydi. Shu boisdan har bir xalq o'z tilining imlo qoidalarini ishlab chiqadi, uni amaliyotga tatbiq etadi. Shu maqsadda O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasi 1995-yil 24-avgustda 339-sonli "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida qaror qabul qildi.

Bir sinfda o'qiydigan barcha o'quvchilarning orfografik savodxonligi bir xil bo'lmaydi, albatta ba'zi o'quvchilar u yoki bu qoidani tez o'zlashtira olsa, ba'zilari bo'sh o'zlashtiradi.

O'quvchilar orfografik savodxonligining bo'sh bo'lishi quyidagi sabablarga bog'liq:

O'qituvchiga bog'liq bo'lgan sabablar:

1. O'qituvchi tomonidan grammatik qoidalar tushuntirilayotganda barcha o'quvchilarning qobiliyati, bilim saviyasi hisobga olinmasligi, ya'ni darsni yuqori saviyada o'tishini ta'minlamaslik.
2. O'tilgan qoidalarini mumtazam takrorlamaslik, o'zlashtirishi bo'sh o'quvchilar xotirasidan ayrim qoidalarini ko'tarilishiga yo'l qo'yish.
3. Orfografik qoidalar tushuntirilayotganda va mustahkamlanayotganda o'quvchilarni faol jalb etmaslik.

O'quvchiga bog'liq bo'lgan sabablar:

1. Imlo qoidalarini puxta bilmaslik, ularni amalda to'g'ri qo'llay olmaslik, masalan: *jajji-jajji, kata-katta, judayam-juda ham*.
2. O'quvchida Mustaqil ishlash ko'nikmasining yetarli hosil bo'lmaganligi.
3. O'quvchida tez yozish ko'nikmasining hosil bo'lmaganligi. O'quvchi ko'proq diktant payitida boshqalardan orqada qolgach, xatoga yo'l qo'yadi.
4. So'z ma'nosini aniq bilmaslik, masalan: *uxladi-uhladi, shox-shoh, ahil-ahl*.
5. So'zning aytilishi va yozilishini farqlay olmaslik, masalan: *ottan-otdan, balan-baland*.
6. Mahalliy shevaning ta'siri, masalan: *andaza-andoza, chaldi-choldi*.

Orfografik savodxonligi bo'sh bo'lgan o'quvchilar, asosan quyidagi xatolarga yo'l qo'yadilar: Bo'g'in ko'chirishda, masalan: *do'st-lik* so'zini *do's-tlik*, *ona-si* so'zini *o-nasi* tarzida ko'chirish.

I va **u** unlisining yozilishida: *o'tin*, *o'g'il*, *bulut*, *yulduz*, *tugun* so'zlarini *o'tun*, *o'g'ul*, *bulit*, *yuldiz*, *tugin* yozish.

A va **o** unlisining yozilishida: *mart*, *osmon*, *fonetika* so'zlarini *mort*, *osman*, *fanetika* yozish.

E unlisining yozilishida: *meva*, *geografiya* o'rniga *miva*, *giografiya* yozish.

F harfining yozilishida: *juft* o'rniga *jupt*, *insof* o'rniga *insop*.

N harfining yozilishida: *manba* o'rniga *mamba*, *tanbur* o'rniga *tambur*, *saylanma* o'rniga *saylamma* ishlatish.

X va **h** harflarining yozilishida: *mehribon* o'rniga *mexribon*, *harf* o'rniga *xarf*.

Ayirish va yumshatish belgilarining ishlatilishida: *e'tiqod*, *jur'at*, *ta'sir* so'zlarini *etiqaod*, *jurat*, *tasir* yozish.

Qator kelgan har bir undoshlar va qo'sh undoshlarning yozilishida: *baland* o'rniga *balan*, *farzand* o'rniga *farzan*.

Turdosh va atoqli otlarga egalik va kelishik qo'shimchalarini qo'shishda: *boqqa-bog'ga*, *maktabning binosi-maktabni binosi*.

Juft va qo'shma otlar hamdaqisqartma otlarning yozilishida: *idish-tovoq-idish tovoq*, *Qiziltepa-Qizil tepa*.

Qo'shma va juft sifatlarning yozilishida: *kul rang ro'mol-kulrang ro'mol*, *umumxalq-umum xalq*, *olabula-ola bula*.

Qo'shma va juft sonlarning yozilishida: *o'n uch-o'nnuch*, *yigirma besh -o'ttiz- yigirma besh o'ttiz*.

Ravisdoshlarning yozilishida: *yoqqach-yoqqach,ekkan-ekgan*, *topgunch-topkuncha*.

Sifatdoshlarning yozilishida: *aytgan-aytkan,ishlaydigan-ishlaydigon*.

Qo'shma va juft ravishlarning yozilishida: *allanechuk-alla nechuk,tez-tez-tez tez*.

Yuqorida 5-6 sinflarda o'qiydigan bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning yozma ishida uchraydigan xatolardan ayrim namunalar keltirildi. Shuni unutmaslik lozimki, o'quvchi qaysi qoidani puxta o'zlashtirmagan bo'lsa, o'sha qoidaga taalluqli so'zni xato yozadi.

O'quvchilar yo'l qo'ygan ushbu xatolarni bartaraf etish uchun, o'quvchi o'zi yo'l qo'ygan xatosini o'zi anglab yeta olsa (masalan, *daftar* so'zini *datar*, *kashfiyot* so'zini *kashfyot*, *mehribon* so'zini *mexribon* tarzida yozgan bo'lsa), xato yozilgan so'zning tagiga chizib qo'yish lozim.

Agar o'quvchining o'z xatosini topishiga ishonchingiz komil bo'lmasa, xato yozilgan so'zning tagiga chizmay, uni tuzatib ko'rsatish va daftar hoshiyasiga xato sonini yozib qo'yish lozim. Har bir o'quvchining yo'l qo'ygan xatosiga oid individual topshiriqlar berish hamda bu topshiriqlarni alohida kartochkalarga yozilib, tahlil qilish kerak.

Individual topshiriqlarning bajarilishini ko'rsatilgan muddatda, albatta, tekshirish lozim. Aks holda o'quvchi bu topshiriqlarga befarq qarashga o'rganib qoladi.

Yozma ish tahlili paytida orfografik savodxonligi bo'sh bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash. Yozma ishni tahlil qilish darslari o'quvchilar savodxonligini oshirishga yordam beradi. O'qituvchi tahlil darsida asosiy diqqat e'tiborni orfografik savodxonligi bo'sh bo'lgan o'quvchiga qaratishi lozim.

Diktantdan 2 va 3 baho olgan o'quvchilar bilan ishlashda, daftarlarni tarqatishdan avval mavjud yo'l qo'yilgan xatolarini hisobga olgan holda quyidagi ta'lim metod va usullaridan foydalangan holda orfografik xatolarga yo'l qo'ygan o'quvchilardagi bo'sh o'zlashtirishni bartaraf etish maqsadga muvofiqdir.

“Zehn matni” usuli. Bu usul diktant matnida berilgan soʻzlardan foydalangan holda zehni sinash, yoki uyga vazifa sifatida berilgan matnni mustahkamlash uchun qoʻllaniladi

Buning uchun oʻquvchilarga matn yozilgan qogʻoz tarqatiladi. Matn ichidagi ayrim soʻzlar oʻzgartirib qoʻyiladi. Oʻquvchilar esa ana shu xatolikni topib, matn tagida berilgan jadvalga joylaydilar.

Namuna: Qadimiy shahar

Toshkent – juda qadimiy shaxar. Bu shahardan savdo karvonlari oʻtkan. Shaharliklar savdogarlarni muhtasham saroylarda kutib olishgan.

Oʻzaro savdo sotiq rivojlangan. Bora-bora shahar savdo markaziga aylangan. Shaharning shuhrati ortgan. Hozir Toshkent sanati, iqtisodiyoti va madaniyati rivojlangan yirik va koʻrkam shaharlardan biridir. Poytaxtimiz koʻchalari yildan-yilga koʻrkamlashib bormoqda. Ayniqsa, hashamatli binolar, chiroyli favoralar shaxrimizning husniga husn qoʻshmoqda.

NOTOʻGʻRI	TOʻGʻRI
Shaxar oʻtkan savdo sotiq sanati favoralar	Shahar Oʻtgan Savdo-sotiq Sanoati Favvoralar

Natijaviyligi:

1. Ziyiraklik oshadi;
2. Mustaqil fikrlash koʻnikmasi rivojlanadi;
3. Qiyosiy oʻrganish rivojlanadi.
4. Orfografik xatolarni anglash koʻnikmasi shakllanadi.
5. Soʻz ajratish malakasi rivojlanadi.

“Begona soʻz” usuli. Bu usul uchun darslik kitobida berilgan biror bir sheʼr yoki matn asos qilib olinadi. Oʻquvchilar berilgan vaqt ichida jadvalda berilgan 4 ta soʻzdan matn yoki sheʼrda uchramaydigan soʻz yoki soʻzlarni topishi hamda orfografik xatolarni oʻzlari topib toʻgʻirlashlari, yaʼni imloviy xatolarni anglab, ularni tuzatishlari talab qilinadi.

Natijaviyligi:

1. Oʻquvchilardagi mantiqiy fikrlash koʻnikmasi rivojlantiriladi;
2. Matnni tahlil qila olish malakasi sinaladi;
3. Mustaqil fikrlashga yordam beradi;
4. Orfografik xatolarni anglash koʻnikmasi shakllanadi.
5. Qiyosiy oʻrganishga oʻrgatadi.

“Sheʼrni tikla” mashqi. Bu mashq uchun darslikda berilgan biror bir sheʼr asos qilib olinadi. Oʻquvchilar berilgan vaqt ichida sheʼrni qayta tiklab ,yoʻl qoʻyilgan xatoliklarni tuzatish orqali oʻz ziyirakliklarini namoyish etishlari kerak boʻladi.

Buning uchun sinf 3 guruhga bo'linadi. Guruhlarga bir xil she'r matni ichidan har bir satrida orfografik xatoliklarga yo'l qo'yilgan va so'zlardagi biror bir harflar tushirilib qoldirilgan holda taqdim etiladi. O'quvchilar misralarda uchragan xatoliklarni to'g'irlashlari kerak bo'ladi.

Natijaviyligi:

1. Ziyraklik sinaladi;
2. Orfografik xatolarni anglash ko'nikmasi shakllanadi.
3. She'rni mantiqan davomini topish malakasi rivojlantiriladi;
4. Bir eshitgandan eslab qolish ko'nikmasi sinovdan o'tkaziladi
5. She'r yozish uslubini o'rganadi.

"Quvnoq kubikchalar" ta'limiy o'yini. Bu o'yinda kubikning 6 tomoniga rasmi harflar joylashtiriladi. O'quvchilar guruhlariga bo'linadilar. Guruhga kubikni aylantirish orqali tushgan harfni aniqlab oladilar. Har bir guruhda bu faoliyat tashkil qilinadi va guruhlar tanlab olgan harflarga mos so'zlarni matndan topib yozadilar.

Bunda o'quvchilarda o'qish, matn tarkibidagi tanlangan harfga oid so'zlarni ajrata olish ko'nikmalari rivojlanadi va so'zlar jamlanmasi hosil bo'ladi.

Vazifa:

Boshlovchi biron bir ishtirokchiga kubikni tashlaydi, ilib olgan ishtirokchi kubikning tepa qismida ko'rsatilgan songa mos tovushli so'zni o'rganilgan matndan aytadi va kubikni boshlovchiga qaytaradi. Agar bo'sh tomoni tushsa, ishtirokchi navbatni boshqa ishtirokchiga beradi.

Jihoz:

Tomonlariga 2,3,4,5,6 raqamlar yozilgan, bir tomoni bo'sh qoldirilgan kubik

Namuna: 3-bir, 4-olma, 6-Qudrat

Yuqorida qayd etilgan ta'limiy metod va usullardan foydalanish jarayonida bo'sh o'zlashtirgan o'quvchilarning ishlarini qay darajada bajarganliklarini tekshirish maqsadida, topshiriqlarni bajargan daftarlarini ko'zdan kechirib, yo'l qo'ygan xatolarini tuzatish lozim.

Orfografik savodxonligi bo'sh bo'lgan o'quvchilar bilan sinfdan tashqari ishlash yo'llari. Orfografik savodxonligi bo'sh bo'lgan o'quvchilar bilan faqat sinfdan olib boriladigan ishlar yetarli emas, albatta. Shu boisdan sinfdan tashqari ishlashni turli xil usullardan foydalangan holda olib boorish yaxshi natija beradi.

Konsultatsiyalar. Jadval asosida haftaning ma'lum kunlarida bo'sh o'zlashtiruvchilardan 4-5 ta o'quvchini chaqirib, ular bilan individual mashg'ulot olib boorish. Bunda qoida atroflicha tushuntirilib, shu mavzuga doir misollar keltiriladi, mashqlar bajariladi, o'quvchilar yozma ishlarida yuzaga kelgan xatolarining asosiy sabablarini bilib oladilar.

O'quvchilarni qiziqitirish maqsadida vaqti-vaqti bilan "Kim chiroyli va xatosiz yozish" musobaqalarini o'tkazib, kichik-kichik diktant matnlari, bayon yoki insholar olish joizdir.

Sinfdan tashqari bo'sh o'zlashtirgan o'quvchilar bilan ishlashda, yozma ishida uchragan xatolarini o'quvchining o'zi bilan birgalikda tekshirish yaxshi natija beradi. O'quvchining o'ziga diktant, bayon yoki inshosini o'qitib turib, xatosini toptirish va tuzatish lozim. Bunday konsultatsiyalar haftada bir marta tashkil etilsa ham, o'quvchilarning savodxonligini oshirishga katta yordam beradi. Bunday o'quvchilar bilan tashkil etiladigan ishning yana bir turi uyda o'tkaziladigan o'zaro diktantlardir. Bunday diktantlarni o'tkazishda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar iqtidorli o'quvchilarga birlashtiriladi. (Ularni birlashtirishda yashash joyi hisobga olinishi lozim) Ularning har biri uyda o'tkaziladigan yozma ishlar uchun alohida daftar tutishlari va haftada 2 ta diktant, bayon yoki insho yozishlari lozim.

Diktant matnini bir-birlariga aytib bo'lishgach, yozilgan ish matn bilan solishtiriladi va xatolar tuzatiladi. Bu ish turi bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchini qiziqtirib, uni xatosiz yozishga undaydi. O'qituvchi vaqti-vaqti bilan shu daftarni ko'zdan kechirib, o'zining fikr-mulohazalarini aytib turadi.

Bo'sh o'zlashtirgan o'quvchiga biriktirilgan iqtidorli o'quvchi faqat diktant, bayon, insho yozdirish bilan qanoatlanib qolmay, unga o'tilgan darslarni takrorlash, uyga topshirilgan vazifani sifatli va tushunib bajarishiga ham yordamlashadi.

Bo'sh o'zlashtirgan o'quvchida savodxonlik ko'nikmasini hosil qilishning yana bir yo'li, uni maktabda tashkil etilgan orfografiya to'garagiga jalb qilishdir. Bundan tashqari maktabda tashkil etilgan lug'at doskasi, suhbatlar ham o'quvchilar savodxonligiga bevosita katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining imlo qoidalari. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 1995.
2. G'ulomov A., Qosimova K.. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.
3. Mahmudov N.. O'qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
4. Yo'ldoshev B.. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
5. Uluqov N.. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun Ona tili darsliklari (5–11-sinflar). – Toshkent, 2021–2024.
7. Pedagogika bo'yicha zamonaviy ilmiy maqolalar va metodik tavsiyalar to'plami. – Toshkent, 2020–2025.
8. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2022.
9. Saidahmedov N.. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
10. Respublika ta'lim markazi. Ona tili fanini o'qitish bo'yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2023